

Fetvahane-i Âli İlmât Odası İstinaf Cinayet
Defteri kapağı (MŞH. II. Bölüm, nr. 352)

MEŞİHAT MAKAMININ BİR DAİRESİ: FETVAHÂNE-İ ÂLÎ

Dr. Öğr. Üyesi Saliha OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Osmanlı Devleti'nde halk, dinî sorularını ve problemlerini müftüler vasıtasıyla çözüme kavuşturmaktaydı. Müftülerin bu vazifeyi kendi evlerinde icra ettikleri, gelen suallere bizzat cevap verdikleri bilinir. Zamanla kurumsal bir yapıya dönüşecek olan bu hizmet, uzun süre çoğunluğu Müslüman reâyâdan oluşmuş halkın gerek ticarî gerekse aile hayatlarıyla ilgili fikhî ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir vazife ifâ etmiştir.

Artan nüfus ve buna paralel olarak halkın özellikle ahvâl-i şahsiye ile ilgili artan sualleri, kurumsal bir yapının gerekliliğini zaruri kılmıştır. “Meşihat Dairesi” veya “Şeyhülislâmlık” olarak adlandırılan mekânın tam olarak ne zaman tesis edildiği konusunda farklı görüşler vardır. Söz konusu mekânda, müftülerden başka, zamanla soruların kayda geçmesini sağlayan kâtip ve müsevvidlerin/raportörlerin de görevlendirildiği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmların her zaman önemlerini korudukları anlaşılmaktadır. XVII. yüzyıla gelindiğinde de kurumun bünyesinde görev yapan kişilerin sayılarında artış gözlenmektedir. Nitekim 1334 (1915) tarihli İlmîyye Salnâmesinde söz konusu dairenin birimleri, kaç memurdan müteşekkil olduğu tek tek ifade edilmiştir. Şeyhülislâmlığın müstakil bir dairesi olarak fetva işlerinin görüldüğü Fetvahâne-i Âli'nin de bölümleri, memurları ve rütbeleri de belirtilmektedir.¹

Fetvahâne-i Âli'nin Kuruluşu ve İşleyişi

Fetvahâne “fetva verilen yer”, “fetva odası” anlamına gelen bir kelime olup Osmanlı Devleti'nde Meşihat Makamı'na bağlı olarak işlev gören birimin adıdır. Arşiv kayıtlarında “Fetvahâne-i Âli” olarak geçen kurumun tam olarak hangi padişah döneminde kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak Kanunî Sultan Süleyman devrinde Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ta-

“Fetvahâne ‘fetva odası’ ve ‘i’lâmat odası’ olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Fetva odasının her türlü yazılı ve sözlü fetva taleplerine cevap vermekle görevli olduğu, i’lâmat odasının ise şer’iyye mahkemelerinden gelen evrakın temyizini yaptığı bilinmektedir. Bu ikili ayırımı sonraki dönemlerde ‘pusula odası’nın da ilave olduğu ifade edilir.”

rafından bir fetva eminliği oluşturulduğu bilinmektedir. O dönem fetva emininin Muhyiddin Efendi olduğu zikredilse de²; Şeyhülislâmlık içerisinde doğrudan Fetvahâne adında bir resmî dairenin bulunduğunu söylemek güç gözükmektedir.³

Fetvahânenin tarihi seyrine ve salnâmelere baktığında, kurumun yalnızca iftâ müessesesi olarak değil, başta padişah olmak üzere gerek resmî, gerekse gayri resmî kişilerin dinî ve hukukî sorularına cevap veren, verilen cevapları şeyhülislâmın onayına sunan bir daire olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu dairenin yerel mahkemelerden gelen kararların temyiz yeri olarak da görev yapması, söz konusu birimin vazife alanı ve işleyişi hakkında bizlere ışık tutmaktadır.⁴

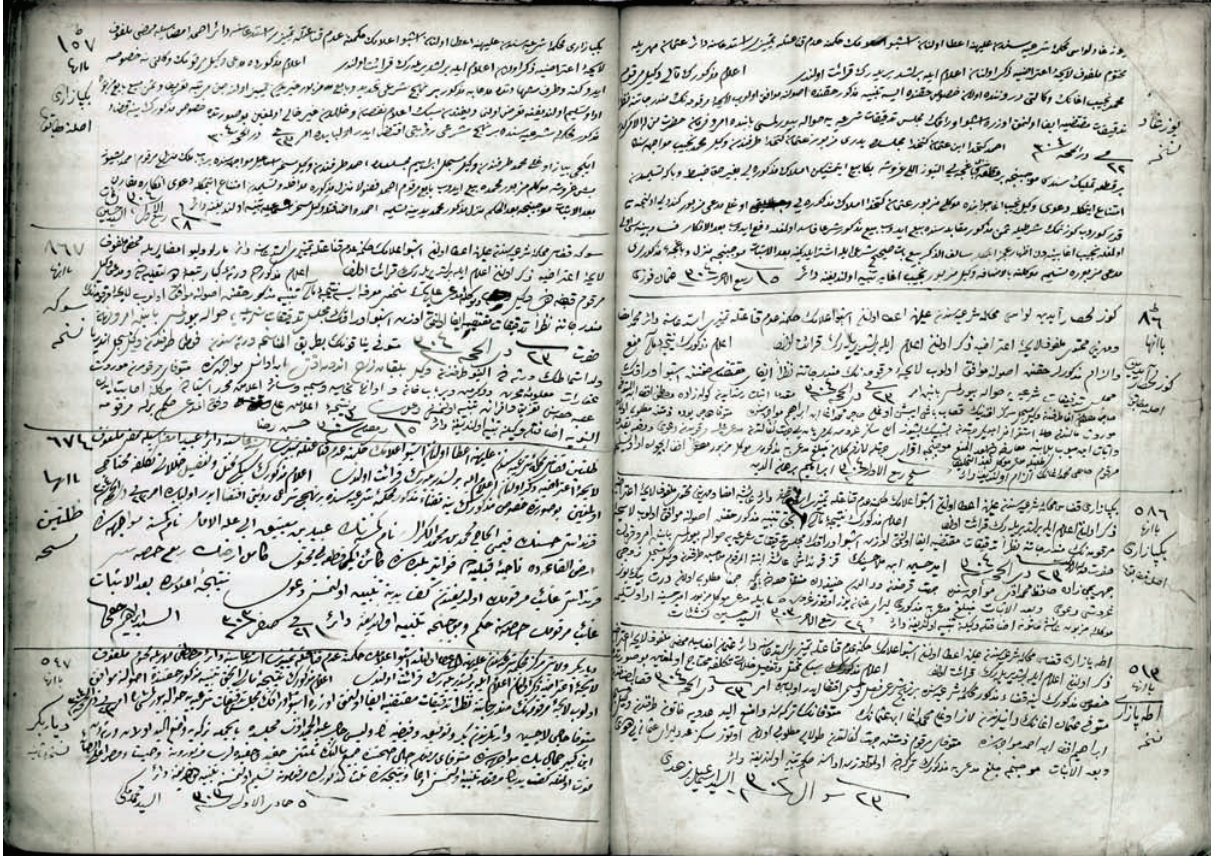
Fetvahâne “fetva odası” ve “i’lâmat odası” olarak iki kısımdan oluşmaktadır.⁵ Fetva odasının her türlü yazılı ve sözlü fetva taleplerine cevap vermekle görevli olduğu, i’lâmat odasının ise şer’iyye mahkemelerinden gelen evrakın temyizini yaptığı bilinmektedir.⁶ Bu ikili ayırımı sonraki dönemlerde “pusula odası’nın da ilave olduğu ifade edilir. Zikri geçen pusula odasının gelen soruları tasnif ederek fetva odasına gönderen bir birim olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde Fetvahâne’nin çalışma esaslarıyla ilgili olarak çeşitli nizamnâmeler yayımlanmıştır. Bunlardan 19 Şubat 1875 tarihli Fetvahâne Nizamnâmesi’nde kurumda görev yapan müsevvidlerin sayıları, fıkıh ilmini en iyi bilen kişinin fetva makamı tarafından baş müsevvidlik görevine getirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca görevli açığı bulunmadığında söz konusu daireye başka memur alınmayacağı ve bu daireye memur olarak girmek isteyenlerin fetva makamı tarafından tayin edilebilecekleri belirtilmiştir.⁷

Kurumun işleyişi ise kısaca şöyle olmaktadır: Pusula odası, Fetvahâne’ye gelen soruları açık bir şekilde yazarak fetva odasına iletir, fetva odasında da verilecek fetvanın metni yazılırdı. Metin düzenlenirken halktan gelen sorular Zeyd, Hind, Amr gibi isimlerle formülize edilerek “... olursa sahih olur mu?” veya “... olursa muteber olur mu?” şeklinde hazırlanıp şeyhülislâma takdim olunurdu. Şeyhülislâm da sorulan soruya “olur” veya “olmaz” şeklinde cevapları yazıp imzaladıktan sonra, evrakı fetva odasına iade ederdi. Kurum kâtibi şeyhülislâmdan gelen notu ilgili deftere aynen kaydettikten sonra, yazılı cevap soru sahiplerine verilir. Yazılı cevap dışında şifâhen cevap isteyenlere fetva odasından şifâhen cevap verilir. Fetva isteyen kimseden, bu hizmet karşılığında 7 akçe ücret alınıp, bu para fetva emini ile kalem heyeti arasında taksim olunurdu.⁸

Kurum kâtibinin gerek halktan gelen soruları cevaplarıyla birlikte aynen kaydettiği, gerekse yerel mahkemelerden gelen yargı kararlarının kaydedildiği defterler “Fetvahâne-i Âli Defterleri” olarak bilinir. Bu defterler arasında “Fetva Defterleri” başlığı altında tutulan defterler ilgili soruların cevaplarıyla birlikte kaydedildiği defterlerdir. Öte yandan “Temyiz (Karar) Defterleri”, “İstînaf Defterleri”, “Tezkire Defterleri” ve “Vâride Defterleri” de farklı başlıklarla sınıflandırılmış defterler arasında zikredilebilir. Söz konusu defterler toplam 196 adet olup; fetva kayıtları, mahkemelerin yargı kararlarına nispetle daha az bir yekûnu tutmaktadır.⁹

Fetvahâne’ye halktan gelen soruların dışında, Şer’iyye Mahkemeleri’nin kararlarına itiraz etmek amacıyla i’lâmlar da gönderilirdi. Yerel mahkemelerden Fetvahânenin i’lâmat odasına gelen evrakın

temyizi ise kısaca şöyle yapılmaktaydı: Bazı ilâmlar vardı ki bunların temyizi zorunlu idi. Bunlar çocuk, akıl hastası veya bunak gibi ehliyeti olmayan kişilerin davalarının evrakı idi. Zira bu tip davalarda art niyetli kişilerin, çocuk, akıl hastası gibi ehliyetsiz kişileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaları mümkündü. Ayrıca, gerek yargılama, gerekse delillerin tespiti esnasında muhtemel bir hatayı önlemek amacıyla maliye ve vakıfların aleyhine verilen kararlar da zorunlu temyiz evrakı arasında sayılırdı.¹⁰ Nitekim bu iki alan da kamu menfaatinin öncelenmesi gereken alanlardır.

Öte yandan davanın taraflarından birinin veya her ikisinin de isteği üzerine gönderilen kararlar da Fetvahaneye tarafından temyizle konu olurdu. Bindiği gibi Osmanlı hukuk sisteminde Şer'iyye Mahkemeleri'nde hüküm önce temyiz edilir; usûle

veya mevzuata uygun olup olmadığı tetkik edilecek, sonuç itibariyle hatalı bulunursa bozulur ve "istinâfen" (davanın yeniden incelenmesi) görülürdü. İtiraza konu olan davalar usûlüne uygun olup olmadığı araştırılarak, şer'î ahkâma ve usûle uygun görülürse fetva emini ve ilâmat müdürü tarafından onaylanırdı. Onaylanan evrakın maddî hatalarının olup olmadığını tetkik için ayrıca Meclis-i Tetkikât-ı Şer'iyye adlı bir meclise gönderildiği bilinmektedir. Söz konusu meclis Fetvahaneye dışında 21 Ekim 1862 yılında kurulmuş, mahkeme kadılarından tarafından verilen ilâm ve hüccetlerin temyiz yeri olarak görev yapmakta idi. Başka bir ifade ile yerel mahkemelerde verilen ilâmın gerçek duruma uygun olup olmadığı ve davada maddî hataların bulunup bulunmadığının tetkiki yapılırdı.¹¹ Öte yandan Fetvahaneye tarafından bozulan bir ilâmın tekrar Meclis-i Tetkikât-ı Şer'iyye'ye gönderilmesine lüzum yoktu.

Şer'iyye Mahkemeleri tarafından Fetvahâne'ye gönderilen kararlarda bilgi yanlışlığı veya muhakeme usulüne aykırılık tespit edildiğinde, bu sebepler "Esbâb-ı Nakziyye" (Bozma Gerekçeleri) başlığı altında ilgili mahkemelere geri gönderilir ve tekrar incelenmesi istenirdi. Kadı verdiği kararda ısrar ederse, i'âm Fetvahâne tarafından tekrar incelenip, daha detaylı bir gerekçe kaleme alınarak mahkemeye ikinci bir mütâlaa gönderilirdi.

Örnek Fetva ve Kararlar

Fetvahâne'nin "fetva odası" tarafından cevaplanan sorulara örnek olarak şu fetvaları zikredebiliriz:

- Kocanın gâibliği durumunda eşin nafaka alması sebebiyle nikâhın feshini talep etmesiyle ilgili bir soruya Fetvahâne, Hanbelî mezhebindeki görüşü esas alarak, eşin nikâhın feshini talep etmesini uygun bulmuştur. Bilindiği üzere bu konuda Hanefî mezhebindeki görüş, kocanın akraları hayatta ise kadına fesih

talebi hakkı tanımama şeklindedir. İlgili fetvada padişahın iradesine yapılan atf da dikkati çekmektedir.

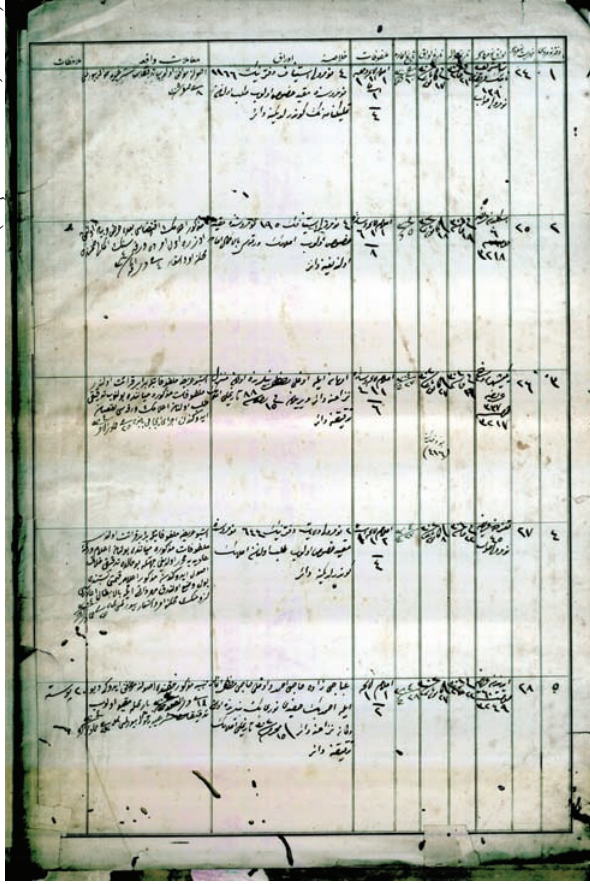
"Hind-i fakîrenin zevci Zeyd gâib olup nafakanın tahsilini müte'azzir oldukça Padişah-ı İslam meddallahu teâla zılluhu alâ mefâriki'l-enâm hazretleri bu meselede maslahat-ı nassa erfak olması mülahazasına binâen mezheb-i Hanbelî üzere kadı'nın fesh-i nikah etmesiyle hükme emir buyrulmuş olmalarına mebni, Hind'in talebiyle kadı fesh-i nikah etmeye kâdir olur mu?

El-Cevab: Olur."¹²

- Bir diğer fetva da muâmele-i şer'iyyenin cevazı hakkındadır. Osmanlı toplumunda prensipte faiz alıp vermek yasak olmasına rağmen, borçlanmalarda belli yüzdelerle fazlalık talebi caiz görülmekteydi. Muâmele-i şer'iyye olarak adlandırılan bu işlemin Adalet Fermanları'nda % 10-15'i geçmemesi konusunda uyarılar bulunmaktadır.¹³ Konu ile ilgili Ebussuud Efendi'nin fetvası da kayıtlarda yerini almaktadır.¹⁴

№	تاریخ	موضوع	مختص	خلاصه اعلام	صوره دست درگناه	سؤالات
1749	1749	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1750	1750	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1751	1751	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1752	1752	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1753	1753	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1754	1754	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1755	1755	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1756	1756	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1757	1757	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1758	1758	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1759	1759	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1760	1760	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1761	1761	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1762	1762	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1763	1763	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1764	1764	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج
1765	1765	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج	تزوج

Fetvahane-i Ah Tezkire Defterleri (MŞH, II. Bölüm, nr. 393)

Fetvahâne'den verilen ilgili fetva da muâmele-i şer'iyenin cevazı ile ilgilidir:

“Zeyde Amr'a karz verdiği akçesi için Amr'ın üzerine bir sene tamamına denk onu on bir buçuk hesabı üzere muâmele-i şer'iyeye ile şu kadar akçe ribh ilzam edip sene tamamında ribh-i mezburu Amr'dan alsa ribh-i mezbur Zeyd'e helal olur mu?

El-Cevab: Olur.”¹⁵

• Hibe ile ilgili bir fetvaya örnek de şu şekilde kaleme alınmıştır:

“Hind mülk akarını karındaşı oğlu Zeyd'e “Beni ölünceye kadar beslemek üzere sana hibe eyledim” deyü hibe ve teslim, Zeyd dahi kabz edip Hind'i bir sene beslese, Zeyd Hind'i ölünceye kadar beslemeye razı iken Hind hibesine nâdim olup akarı Zeyd'den almaya kâdire olur mu?

El-Cevab: Olmaz.”¹⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi, Fetvahâne'nin bir diğer odası olan ilâmat odası, Şer'iyeye Mahkemeleri'nden gelen evrakın temyiz yeri olarak görev yapmaktaydı. Fetvahâne kimi zaman kararları tasdik edip maddî hataların kontrol edilmesi için ilgili meclise gönderir, kimi zaman da kararı bozarak yeniden görülmesi için yerel mahkemeye iâde ederdi.

Bozulan kararlara örnek olarak 1332 (1913) tarihinde Bağdat kadısı tarafından verilen hükmü zikredebiliriz.¹⁷ Söz konusu kararda mehrin peşin mi yoksa veresiye mi ödeneceği ihtilaf konusu olmuş ve bu konudaki içtihad farklılıkları, yerel mahkeme tarafından verilen hükmün bozulmasına yol açmıştır. Literatürde dönülebilir boşanmayla (ric'î talak) boşanan bir kadının mehrini peşin olarak alıp alamayacağı konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisi; dönülebilir boşanmayla boşanan bir kadının mehri, veresiyeden peşine döner ve kocanın bunu ödemesi gerekir. Bir diğer görüş de, bu boşanma çeşidiyle mehir peşine dönmez, kadının parayı alabilmesi için iddetini tamamlaması gerekir. Dolayısıyla kocanın da bu meblağı hemen ödemesine lüzum yoktur. Fetvahâne'nin, yerel mahkemenin davada tercih ettiği fetvayı isabetli bulmayıp, kadının lehine olan görüşün tercih edilmesi gerektiği kanaati dikkat çekicidir. İlâm mehrin ödemesi gerektiğini içeren bir hükümle ilgili mahkemeye iâde edilmiştir.¹⁸

Bir başka bozma kararında, 1332 tarihinde Fetvahâne'nin verdiği hükme karşılık Şam kadılığının kararında ısrar etmesi, Fetvahâne'den iki defa bozma sebeplerini açıklayıcı bir ilâmın gönderilmesini gerekli kılmıştır. Söz konusu kararda Fetvahâne, yerel mahkemenin yargılamayı usûle uygun bir şekilde gerçekleştirmemesini, öte yandan hükmen kısıtlı (mahcur) olan kişiye mirastan olan hisselerin teslim edilmesinin hata olduğunu ifade ederek söz konusu kararı usulsüz bulmuştur. Ayrıca yargılama esnasında şahit olan kişilerin usûle uygun bir şekilde tahkikat-tan geçmemesi ve dava esnasında yeminin kime teklif

edileceği konusundaki anlaşmazlık bozma sebepleri arasında gösterilmiştir.¹⁹

Fetvahâne tarafından tasdik olunup maddî hataların tetkiki için ilgili birime gönderilmiş kararlar da mevcuttur: Onlara örnek olarak 334 (1915) tarihli şu kararı zikredebiliriz;

“...Hüccet-i mezkûrenin netice-i meali ber vech-i muharrer nafaka takdiriyle istidâneye izin verildiğini beyandan ibaret olup ancak minval-i meşruh üzere giyaben ücret-i hidâne takdirinin vech-i gayri zahir idüğüne ve lâyhâ-i mezkûre mündericâtına nazaran ifâyı muktezası zımnında Meclis-i Tedkikât-ı Şer’iyye’ye tevdi kılındı.”²⁰

Bilindiği üzere İslâm hukukunda “hidâne”, baba tarafından çocuğun bakımını üstlenen anne veya anne yakınına verilen bir ürettir. Karara göre mahkemenin verdiği hidâne ücretinin açıklıkla ifade edilmediğinden tasdik olunup Meclis-i Tedkikât-ı Şer’iyye’ye gönderilmesine hükmedilmiştir.

den tasdik olunup Meclis-i Tedkikât-ı Şer’iyye’ye gönderilmesine hükmedilmiştir.

Sonuç olarak Meşihat Makamı’nın bir birimi olarak görev yapan Fetvahâne-i Âli gerek halktan gelen soruların cevaplandırılması, gerekse yerel mahkemelerin temyiz mercii olarak uzun yıllar Osmanlı hukuk sisteminde önemli bir görevi ifâ etmiştir. Osmanlıda yerleşmiş hukuk kültürünün Hanefi mezhebi ağırlıklı olduğu bilinir. Ancak 1913 tarihli nizamnâmede Hanefi mezhebinde fetva verilmeyen bir görüşün ya da diğer üç mezhep içerisindeki bir kanaatin de davaya uygunluğu tespit edildiğinde ilgili görüşün alınabileceği ifade edilmektedir. Şüphesiz bu durum Osmanlı hukuk sisteminin dinamizmini, davaların hukukî çözümlerinin zenginliğini ve çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Fetvahâne’nin bozduğu kararlarda çeşitli kararname ve nizamnâmelere göndermeler yapması, usûl hukuku alanında da yerleşmiş bir düzenin olduğunu açıklar. ■

DİPNOTLAR

- 1 İlimiyye Salnâmesi, Birinci Defa, Dârü'l-Hikmeti Aliyye 1334, s. 140-143.
- 2 Berki, Ali Himmet, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İftâ Makamı”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, (Kasım-Aralık 1970), c. IX, S. 102-103, s. 426.
- 3 Koca, Ferhat, “Fetvahâne”, DİA, XII, 496.
- 4 Yurdakul, İhâmi, Osmanlı Devletinde Şer’î Temyiz Kurumları, (Yayınlanmamış Master Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 31 vd.
- 5 İlimiyye Salnâmesi, s. 140, 142.
- 6 Şentop, Mustafa, Şer’iyye Mahkemelerinde Temyiz ve İstinaf, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1995, s. 61.
- 7 Düstur, Birinci Tertip, IV, 76-77.
- 8 Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiyye Teşkilatı, Ankara, 1965, s. 196-197.
- 9 Aydın, Bilgin-Yurdakul, İhâmi-Kurt, İsmail, Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu, İstanbul, 2006, s. 74-83.
- 10 Berki, a.g.m., s. 426.
- 11 Akman, Ahmet, “Osmanlı Devletinde Hukukî Yapı ve Adfî Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, Yeni Türkiye, Yargı Reformu Özel Sayı (1996), c. II, S.10, s. 1016.
- 12 Ceride-i İlimiyye, S. 48, s. 1478-1479. Ayrıca bkz. Cebeci, İsmail, Ceride-i İlimiyye Fetvaları, İstanbul, 2009.
- 13 “...İmdi on’u birbuçuktan ziyade muameleye ruhsat verilmemiştir, her kim On’u birbuçuktan ziyade muamele edip fukaraya zulüm ve teaddi eyler ise gelip medyûn-u tazallum eyledikte, On’u birbuçuktan ziyade ne mik-

- tar akçesin almış ise ba’d’e’s-subut aslı male hesab edip ziyadesin geri ashabına aliverip, min ba’d ribahorlara On’u birbuçuktan ziyade muamele aldırmasız. Her kim memnu’ olmaz ise mecâl vermeyip, muhkem habs edip yarar adamlara koşup mukayyed ve mahbus Dergâh-ı Muallama gönderesiz ki müebbed küreğe konula.” Bkz. Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Belgeler, c. III, S. 5-6, (1966), s. 38, dp. 36.
- 14 “Zeyd, mülk akçenin muâmele-i şer’iyye ile alınan ribhi haramdır dese ne lazım olur? El-Cevab: Muamele-i sahîha olacak, haram dememek gerekir.” Özcan, Tahsin, Osmanlı Para Vakıfları, Ankara, 2003, s. 56.
- 15 Ceride-i İlimiyye, S. 2, s. 66.
- 16 Ceride-i İlimiyye, S. 12, s. 688.
- 17 Ceride-i İlimiyye, S. 19, s. 294-295.
- 18 “... Tenkihü'l-Hamidiyye’de ve Hindiyiyye’nin ‘Kitabu’n-Nikâh’ında mezkûr olduğu üzere mehr-i müeccel talak-ı ric’i ile alâ kavli muaccele olur. ...Meazalik Behçe’nin bab-ı mehrindeki fetva-yı şerifeye göre kavli evvel müftâ-bih olduğuna mebni mehr-i mezkûr ile muaccele hükmetmesi lazım gelirdi. Binâenaleyh kadî mûmâ ileyhin ber-vechi muharrer tevkî’ eylediği hüküm muhtel olmuştur. Mezkûr fetva ile nakli ber-vech-i âti derc olunur: ‘...Zeyd Hind’i talak-ı ric’i ile tatlik eylese Hind, Zeyd zimmetinde olan mehrini Zeyd’den almaya kadir olur mu? El-cevab: Olur.’ Ceride-i İlimiyye; S. 19, s. 295.
- 19 Ceride-i İlimiyye, S. 5, s. 225-227.
- 20 Ceride-i İlimiyye, S. 29, s. 795.

KAYNAKÇA

- Akman, Ahmet, “Osmanlı Devletinde Hukukî Yapı ve Adfî Teşkilatta Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, Yeni Türkiye, Yargı Reformu Özel Sayı (1996), C. II, sy.10, s. 1002-1018.
- Aydın, Bilgin-Yurdakul, İhâmi-Kurt, İsmail, Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu, İstanbul, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Belgeler, c. III, S. 5-6, (1966), s. 1-46.
- Berki, Ali Himmet, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İftâ Makamı”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, (Kasım-Aralık 1970), c. IX, S. 102-103, s. 423-427.
- Cebeci, İsmail, Ceride-i İlimiyye Fetvaları, İstanbul, 2009.
- Düstur Birinci Tertip c. IV, 1295.
- İlimiyye Salnâmesi, Birinci Defa, Dârü'l-Hikmeti Âliyye 1334.
- Koca, Ferhat, “Fetvâhâne”, DİA, XII, 496-500.